

„ כל היוצאין להציל חוזרין למקומן“ ?

הסגל הרפואי ניצב לא אחת בפני מצבים המצריכים יציאה להציל נפשות, יציאה הכרוכה לעתים בחילול שבת, אשר נדחית כמובן מפני פיקוח נפש. בגמר הטיפול מתחילה להתעורר מפעם לפעם השאלה מה מותר ומה אסור בזמן החזרה. בנושא עקרוני זה דן המאמר הבא.

א. עם גמר ההצלה בטלים ההיתרים

מצוות הצלת נפש מִיִּשְׂרָאֵל דוחה את השבת ואת שאר מצוות התורה פרט לג' (יומא פ"ג, סנהדרין ע"ד). לכן כאשר אדם מִיִּשְׂרָאֵל נמצא בסכנת חיים, מצוה על כל היכול לקום ולסייע בהצלתו גם אם ההצלה כרוכה בעשיית מלאכה בשבת. אמנם ברגע שנפתיימה פעולת ההצלה, בטלה הסיבה לדחיית איסורי שבת, ודינו של היוצא להציל חוזר להיות — באופן עקרוני — כדיו שאר האדם, ללא היתרים לעבור על המצוות.

אף על פי כן מצינו כמה היתרים שנשארו בתוקף גם אחרי פעולת ההצלה, ובשורות הבאות נדון בהם אחד אחד.

ב. היתרים שנשארו גם כנגמר הצלה המבוארים במשנה ובגמרא

1. המשנה בעירובין י"ז מונה ארבעה דברים שפטרו במחנה (היוצאת למלחמה — רש"י): מביאין עצים מכל מקום (ואין חוששין לגזל — רש"י), ופטורין מנטילת ידים, ומדמאי ומלערב. ברור שהיתרים אלה אינם מגדרי פקוח נפש, שהרי היתרי פקוח נפש אינם מצומצמים לארבעה דברים. אלא הם קולות שהקלו חז"ל על חיי השגרה במחנה היוצאת למלחמה.

ובירושלמי עירובין פרק א' סוף הלכה י' נאמר: „ר' יוסי בי ר' בון בשם רב: כשם שבהליכתן פטורין מארבעת דברים כן פטורין בחזירתן“, וכן פסק הרמב"ם בפרק ר' ממלכים סוף הלכה י"ג: „וכשם שפטורין מכל אלו בהליכתן כך פטורין בחזירתן“¹.

משמעות הדברים היא שתוקף הפטור מארבעת הדברים היא כל זמן שהיוצאין למלחמה מאורגנים במסגרת „מחנה“ ושם מחנה עליהם.

ברור מאליו שאין כאן סתירה לעקרון המבואר באות א. שכן המחנה אמנם חוזר משדה הקרב ונתבטל מצב פיקוח הנפש המיידית של רגעי הלחימה יחד עם ההיתרים שגרר (וגשאר לכל היותר מצב סיכון כללי שאיננו מתיר איסורי התורה²) — אף-על-פי-כן ארבעת ההיתרים הנ"ל לא בטלו. שכן הפטור מהם לא

1 ועיי"ש בנו"כ שלא ציינו למקור המפורש בירושלמי.

2 ע"ש בירושלמי: „ולמה הם חוזרין בצפירה מפני השונאים“ ובפירוש קרבן העדה ד"ה

נבע גם בתחילה מחמת פיקוח גפש אלא משום תקנת חז"ל, והם קבעו בתקנתם ששטור ד' דברים במחנה קיים בהליכה ובחזרה המאורגנת כאחד.

2. המשנה בעירובין מ"ד: מזכירה היתר נוסף המקל על „היוצאין ברשות" גם לאחר שנסתיימה משימתן. לשון המשנה: „מי שיצא ברשות (כגון לעדות החודש או להציל מן הגייס ומן הנהר או חכמה הבאה לילד — רש"י) יש לו אלפיים אמה לכל רוח".

כוונת המשנה כאן היא להבדיל בין מי שיצא בשבת חוץ לתחום באיסור לבין מי שיצא חוץ לתחום „ברשות".

מי שיצא חוץ לתחום באיסור — אפילו באונס, אין לו אלא ארבע אמות, ואסור לו לזוז מד' אמותיו במקום שאליו נקלע. (עירובין מ"א: במשנה). לעומת זאת, היוצא חוץ לתחום ברשות הקלו עליו חכמים והתחשיבו אותו כמי ששבת מבעוד יום במקום אליו נקלע ברשות, ולכן יש לו אלפיים אמה ממקום זה כדין מי ששבת שם מלפני כניסת השבת.

המקור להקלה זו הוא במשנה במסכת ראש השנה כ"ג:

„בראשונה לא היו זזין משם כל היום. התקין רבן גמליאל הזקן שיהיו מהלכין אלפים אמה לכל רוח. ולא אלו בלבד אלא אף החכמה הבאה לילד, והבא להציל מן הדלקה ומן הגייס ומן הנהר ומן המפולת הרי אלו כאנשי העיר ויש להם אלפים אמה לכל רוח".

גם כאן ברור שהקלה זו שנועדה לעודד את המסוגלים לצאת להציל או להעיד עדות החודש, אינה היתר הנובע ממצב של פיקוח נפש. אלא יש כאן ביטולו של איסור דרבנן (על ידי חז"ל) לגבי היוצאין ברשות.

או במלים אחרות: לא „פיקוח נפש" הוא סיבת היתר, אלא תקנת רבן גמליאל הזקן היא סיבת היתר ומשמעות ההיתר היא שלגבי היוצאין להציל בטלו חז"ל דין דרבנן של היוצא חוץ לתחום, והשוו אותו לאנשי המקום החדש.

גם כאן ברור מאליה שאין כל סתירה לעקרון המבואר לעיל באות א.

3. בגמרא בעירובין מ"ה. מצינו שני היתרים נוספים לחלל שבת אחרי סיום הקרב של היוצאין להציל. מוקד הדיון היא הסתירה בין הרישא של המשנה לסיפא. מתוך דברי הרישא במשנה מ"ד: „מי שיצא ברשות יש לו אלפים אמה לכל רוח". ברור שיותר מאלפים אמה אין אפילו ליוצאין ברשות, ולכן גם על היוצאין להציל קיים איסור לצאת מתוך תחום אלפים אמה ממקומן החדש אפילו לשם חזרה לביתם.³

כך בחזיתן פטורין — שעדיין הם בסכנה מפני האויבים האורבים בדרך" — וברור שאין הכוונה שההיתרים נובעים ממצב הסכנה, שאם כן למה הותרו רק ארבעה דברים. אלא כונת הירושלמי שכל זמן שקיימת סכנה שכתוצאה ממנה נשמרת מסגרת המחנה, אזי קיים פטור חז"ל מד' דברים.

3 עיין שם במציעתא של משנת עירובין מ"ד: „אם היה בתוך התחום כאילו לא יצא"

אך לעומת האיסור לחזור יותר מאלפים אמה, המבואר ברישא של משנת עירובין מ"ד: ובמשנת ראש השנה כ"ג, משמע מן הסיפא של המשנה בעירובין שלגבי היוצאין להציל אין הגבלה כזו כלל. ובלשון הסיפא: „כל היוצאין להציל חוזרין למקומן". משמע שחוזרין למקומן ללא הגבלות תחום. מה גם שבתוך התחום עצמו של אלפים אמה ברור לנו כבר מדברי הרישא שהם רשאים לנוע בחופשיות ובכלל זה לשוב לביתם.

על סתירה זו מביאה הגמרא שני תירוצים. תירוצ ראשון: רב יהודה בשם רב מתרץ שהסיפא לא באה כל להסיר את הגבלת המרחק של היציאה מתוך אלפים האמה. אלא כוונת הסיפא לחדש „שחוזרין בכלי זין למקומם". כלומר: שחוזרין עם ציוד הלחימה למקומם למרות שעוברים בכך על איסור טלטול של הנשק בכרמלית וברשה"ר (ראה להלן).

סיבת ההיתר לטלטל את הנשק בגמר הפעולה מבוארת בבריתא שם: „בראשונה היו מניחין כלי זינן בבית הסמוך לחומה. פעם אחת הכירו בהם אויבים ורדפו אחריהם ונכנסו ליטול כלי זינן, ונכנסו אויבים אחריהם. דחקו זה את זה והרגו זה את זה יותר ממה שהרגו אויבים. באותה שעה התקינו שיהו חוזרין למקומן בכלי זינן".

ומסביר ר' יהונתן בפירושו על הרי"ף שם, שמפני סיבה זו התירו להעביר ד' אמות ברשות הרבים, ולהכניס מרשות הרבים לרשות היחיד „לפי שסכנת נפשות היה בדבר אם יניחום חוץ לתחום או מחוץ לעיר ... שמא ירגישו בהם אויבים ויקחום ולא יהיה להם להינצל כשיצורו על העיר".

כלומר: סיבת ההיתר היא פיקוח נפש, ולכן הותרו גם איסורי טלטול מן התורה. אך היתר זה הוא על טלטול הציוד בלבד בתוך אלפים אמה והיציאה חוץ לתחום אלפים לא הותרה כלל גם לחוזרין מהמלחמה.

תירוצ שני: רב נחמן בר יצחק למד בסיפא כפשוטה, שהיוצאין להציל רשאים לחזור למקומן גם אם הוא מרוחק יותר מאלפים אמה. אלא שהיתר זה יפה רק למצבים מסוימים. וכך מיושבת הסתירה בין הרישא לסיפא:

ברישא מדובר על מצב שבו ניצחו ישראל לגמרי במלחמה, ואין שום סכנה להישאר בגמר הקרב במקום, ולכן לא התירו לצאת מתוך תחום שבת של מקום גמר הפעולה אפילו לשם חזרה הביתה.

לעומת זאת בסיפא מדובר במצב שבו גברה יד האויבים (או „יד הגוברים תקיפה" כלשון ר' חננאל) וקיים חשש סכנה להישאר בשדה במקום המערכה. ומפני סכנה זו הותר לחזור למקומן אפילו למרחקים גדולים.

בפשוטות גם לפי תירוצ רנב"י סיבת ההיתר היא פיקוח נפש במקרה שבו לא גברה יד ישראל ולכן הותרה החזרה ללא הגבלת מרחק. הראש

ובגמרא שם מבואר שאם תחום אלפים אמה ממקומו החדש מגיע עד לתוך תחום שבת של המקום ממנו יצא, אזי רשאי לחזור לביתו וללכת (במקרה המיוחד הזה) עד ארבעת אלפים אמה. וכן פסק הרמב"ם בפכ"ז משבת הלכה י"ו, ובשו"ע א"ח ת"ז סעיף ב'.

בעירובין פרק ד' סי' ה' בשם המהר"ם פסק שהלכה כשני התירושים והב"י או"ח סי' ת"ז כ' שכן דעת הרמב"ם, וכן פסק להלכה, המשנה ברורה סימן ת"ז ס"ק י'

שני ההיתרים האחרונים לחזורין מפעולת ההצלה, טלטול הנשק ברשות הרבים או חזרה למרחק אם יד האויב גברה, מקורו אם כן בגדרי פיקוח נפש ולא בתקנות חכמים דעלמא.

ברור שגם מכאן אין כל סתירה לעיקרון המבואר לעיל באות א. שכן אין סיבת ההיתר מצד פיקוח נפש שהיה בזמן היציאה לקרב אלא מצד פיקוח נפש הקיים גם בשעת החזרה. וברור שכל זמן שקיים מצב של פיקוח נפש נדחין איסורי תורה מפניו.

ג. חידושו של הרמב"ם, "כדי שלא להכשילן לעתיד לבוא" והתמיהות על דבריו היתר בללי נוסף לחזורין מפעולת ההצלה בשבת מובא ברמב"ם הלכות שבת פרק ב' הלכה כ"ג.

וזה לשון הרמב"ם: „בכל מקום אם באו (הגויים) על עסקי נפשות או שערכו מלחמה או שצרו סתם, יוצאין עליהן בכלי זין ומחללין עליהן את השבת. ומצוה על כל ישראל שיכולין לבוא ולצאת ולעזור לאחיהן שבמצור ולהצילן מיד הגויים בשבת, ואסור להם להתמהמה למוצאי שבת. וכשיצילו את אחיהם מותר להן לחזור בכלי זין שלהן למקומם בשבת, כדי שלא להכשילן לעתיד לבוא.”

מתוך סתימת הדבר, „מותר להן לחזור למקומן” ללא הגבלת מרחק וללא הגבלה למצב מסוים, משמע שאין הגבלה של אלפים אמה לגבי החזורין מפעולת הצלה גם כשנצחו ישראל.

גם נימוקו המחודש של הרמב"ם מצביע על היתר כללי. נימוקו המחודש של הרמב"ם להתיר חזרה למקומן שהוא „כדי שלא להכשילן לעתיד לבוא”. זהמאירי בשבת י"ט. מסביר נימוק זה „שלא ימנעו לעתיד⁴ כלומר: שאם נגביל את היוצאין להציל בהגבלות הלכתיות שימנעו את החזרה הביתה בגמר פעולת ההצלה, עלול להיווצר בעתיד מצב שאנשים יימנעו מלצאת בשבת לצורך הצלה. ולכן כדי למנוע מצב חמור כזה של הזנחת פיקוח נפש בעתיד, עדיף להתיר את החזרה בשבת. וברור שנימוק זה כוחו יפה להתיר את החזרה ללא הגבלת מרחק או הגבלת מצב.

התמיהות על הרמב"ם ברורות:

תמיהה 1: אם נימוק זה נכון להלכה, מדוע לא הביאה אותו הגמרא בעירובין

דף מה.?

4 עיין בקריט ספר על אתר דרך אחרת בהבנת דברי הרמב"ם, ויש מקום לרונן גם בכונת המאירי. ועיין עוד במסכת יומא ע"ו ע"ב „מאי טעמא כדי שלא תהא מכשילן לעתיד לבוא”, ובפירושו רש"י ור' חננאל שם ואכמ"ל.

תמיהה 2: אם נימוק זה נכון להלכה, מדוע אסרה הגמרא בעירובין את החזרה אל מעבר לתחום אלפים אמה, הרי נימוק זה מצדיק חזרה גם למרחקים גדולים יותר.

תמיהה 3: הרמב"ם עצמו בהלכות שבת פכ"ז הי"ז פסק שהיוצאין להציל רשאי לחזור רק תוך אלפים, אלא אם כן היתה יד הגויים תקיפה וכדברי הגמרא בעירובין מ"ה. (עיי"ש בפירוש הר"ח) וזה סותר למשמעות דבריו בפרק ב'. (ועיין בכללי הרמב"ם בשם כנה"ג, הנתיבות ותיו"ט, שדרכו של הרמב"ם לסמוך על מה שכתב קודם בחיבורו ולא על מה שכתב אחר כך).

תמיהה 4: אין דרכו של הרמב"ם לחדש דין מעצמו ללא שיציין זאת בפירושו. אם כן מהו מקורו של גימוק הרמב"ם, כדי שלא להכשילן לעתיד לבוא?

ד. מקור נימוקו של הרמב"ם במשנת ראש השנה

וכדי להבין את דעת הרמב"ם ולהבהיר את התמיהות ננסה למצוא את מקור הסברא המחודשת, כדי שלא להכשילן לעתיד לבוא". (תמיהה 4).

ונראה שהמקור לסברא זו של הרמב"ם טמון במשנה במסכת ראש השנה דף כ"א: „בין שנראה בעליל בין שלא נראה בעליל מחללין עליו את השבת. ר' יוסי אומר אם נראה בעליל אין מחללין עליו את השבת. מעשה שעברו יותר מארבעים זוג ועיכבן רבי עקיבא בלוד. שלח לו רבן גמליאל אם מעכב אתה את הרבים נמצאת מכשילן לעתיד לבוא".

ומתוך סמיכות המעשה שבסיפא לדין של הרישא, משמע שעיכוב עדי קידוש החודש על ידי רבי עקיבא נבע מן הכוונה למנוע חילול שבת מיותר. אלא שלדעת רבן גמליאל (שהלכה כמותו, עייז בגמרא שם) אין זה חילול שבת מיותר. שכן עיכוב הרבים גורם למכשלה לעתיד לבוא, שיהיו אנשים שיימנעו מלטרוח לבוא להעיד גם במצבים בהם עדותם תהיה חיונית לקידוש החודש. וכך מבאר המאירי משנה זו וכן דעת התפארת ישראל על אתר.

כלומר: מחדשת לנו המשנה בלל בהלכות חששות לעתיד. והכלל הוא, שכאשר שמירת השבת עלולה להביא לידי מצב שבו יימנעו אנשים לצאת ולהעיד לקידוש החודש, אזי כבר עכשו חילול השבת נחשב לצורך קידוש החודש. וחילול השבת לצורך קידוש החודש הותר על ידי התורה כדאיתא במשנת ר"ה כ"ב.

אם כך, נכון להסיק שגם לגבי מצוה אחרת שדוחה שבת, מצות פיקוח נפש — קיים כלל דומה. ואם הערכת המצב היא שהגבלת תנועתם של היוצאים להציל עלולה להביא לידי כך שחלק מהם יימנעו בעתיד מלהציל בשבת, אזי לא רק שבעתיד ייווצר מצב של פיקוח נפש אלא כבר עכשו ההיתר לחזור

למקומן הינו צורך פיקוח נפש, ופיקוח נפש דוחה שבת. ומאחר והרמב"ם העריך הערכה ריאלית, שהגבלות לגבי חזרה הביתה של המצילין אכן ימנעו מחלק מן העם מלצאת ולהציל בשבת אחרת (למרות החשיבות הרבה שבהצטרפות כל מי שרק יכול) לכן התיר להם הרמב"ם לחזור למקומן ללא הגבלה וזוהי כוונת הרמב"ם באומרו שחזרין למקומן כדי שלא להכשילן לעתיד לבוא. ברור גם כאן שאין כל סתירה לעיקרון באות א. שכן אף שיש כאן היתר גם לאחר גמר ההצלה, אין סיבת ההיתר פיקוח הנפש שהיה בשעת היציאה לקרב, אלא פיקוח נפש של מצב אפשרי בעתיד⁵ אשר מחמתו מותר כבר עכשיו לחלל את השבת.

ה. הבחנה עקרונית בין גדר תקנת ר"ג הזקן לבין גדר ההיתר, "שלא להכשילן לעתיד".

לאור האמור יש לשים לב לדמיון ולהבדלים בין היתר זה לבין ההיתר של המשנה (רבן גמליאל הזקן בר"ה כ"ג: זבעירו בין מ"ד:) הנותנת דין של אנשי העיר לזרים שהגיעו לצורכי ההצלה (אות ב. היתר 2 לעיל). בשני המקרים ההיתר נועד כדי לעודד אנשים לצאת להציל, ולמנוע תירוץ להשתמטות מהצלה בעתיד.

אך קיים הבדל עקרוני: היתר המשנה של רבן גמליאל הזקן איננו מגדרי היתרים של פיקוח נפש. אלא ההיתר הוא מכוח תקנות ר"ג הזקן אשר ביטל את האיסור (מדרבנן) לצאת מר' אמות לגבי היוצא ברשות, וקבע את דינו לכתחילה כדיון אנשי מקומו החדש. אמנם הסיבה שהביאה לתקנת ר"ג הזקן היא

5 ואין מכאן כל סתירה לדעת הנוכחי מה"ת יו"ד ר"י בענין ניתוחי מתים דס"ל שלענין פיקוח נפש בענין חולה לפנינו.

שכן אף שכאן אנו מוצאים מצב של חשש פיקוח נפש לעתיד שמתיר לעבור כבר בהוה, הכא שאני. ושני הסברים לדבר:

א. כאן איירי בציבור, ודינו ציבור שונים במידה ניכרת מדיני היחיד. לזוגמא: בב"י יו"ד קע"ח לענין לאו דלא תלכו בחוקות הגויים, מותר למקורבים למלכות לעבור על איסור דאורייתא (לחד תירוץ) משום הצלה שיכולה לבוא על ידיהם אם תיגור ח"ו גזירה על ישראל. כלומר לגבי ציבור קיימת הרחבה של מושג פיקוח נפש של היחיד. וכעין זה מצינו גם בדעת רב האי גאון שבת מב. הובא בר"ח וברשב"א שם גבי גחלת של מתכת ברה"ר וציות נחש שחשש שלגבי היחיד הינו חשש נוק בלבד, הופך, כשמדובר ברבים, לחשש פיקוח נפש. ואכמ"ל.

ב. בדרך שונה מעט ניתן להבדיל בין מקום בו קיום המצוה מחייב שכל אחד ואחד יקום ויעשה מעשה, כמו ברואי הלבנה לקידוש החודש, ובנוכרים שצרו על עירות ישראל (רמב"ם פ"ב הכ"ג משבת). במקרה כזה חשש מכשלה לעתיד הוא בעצם סיכון ודאי שחלק מהמחוייבים בדבר ישתמטו מלמלא חובתם כשיוזקקו להם. מה שאין כך במקרה של מחלה מסוימת שאין בה חולה היום ואו החשש לעתיד אינו ודאי.

החשש מהשתמטות בעתיד, אך זוהי סיבה לתקנת ר"ג, ולא סיבת ההיתר שבא מכוח התקנה, שהרי במסגרת תקנת ר"ג הזקן בוטל לגמרי דין היוצא חוץ לתחום לגבי היוצא ברשות.

לעומת זאת, סיבת היתר החזרה של הרמב"ם בפרק ב', היא החשש מהשתמטות מהצלה בעתיד, חשש אשר בגללו קיים כבר עכשו דין פיקוח נפש, וחשש זה הוא עצמו סיבת ההיתר.

ונציין שלשה הבדלים הלכתיים בין ההיתרים הנובעים משתי הסיבות הנ"ל.

1) אדם המכיר בעצמו שהוא לא יימנע בעתיד מלצאת ולהציל גם אם יחמיר עתה על עצמו ולא יודקק להיתרים. אזי לגבי היתר רבן גמליאל הזקן — המחמיר על עצמו ולא יוצא מד' אמותיו הריהו מחמיר חומרה של שטות, שכן לאחר תקנת ר"ג הזקן בוטל לגמרי האיסור לגבי כל היוצאין ברשות, ואין כאן שום איסור כלל לצאת מד' אמותיו.

לעומת זאת לגבי היתר הרמב"ם בפרק ב', כאן גדר ההיתר הוא של פיקוח נפש הרוחה שבת, כאשר איסור שבת קיים אלא שנדהה מפני החשש של הפיקוח"נ בעתיד. אם כן, מי שמכיר בעצמו שחשש זה לא קיים לגביו והוא לא יימנע מלצאת בעתיד, לא רק שיש טעם בהחמרה על עצמו בהימנעות לשוב לביתו, אלא שמסתבר שאין לו שום היתר לשוב לביתו תוך חילול שבת. (ומסתבר שכך הלכה גם בדינו של ר"ג במשנה בר"ה כ"א: שאילו רבן גמליאל עצמו היה רואה את הלבנה בלוד, ודאי שלא היה מחלל את השבת כדי לעלות לירושלים בשעה שכבר עלו עדים מרובים. שכן לגביו לא קיים כלל חשש לעתיד, וממילא אסור לחלל שבת שלא לצורך).

2) יחידה צבאית המופעלת על פי פקודה ללא צורך בגיוס התנדבותי, אזי תקנת ר"ג הזקן קיימת גם לגביהם, ויש להם אלפים אמה לכל רוח ממקומן החדש. ואילו ההיתר של הרמב"ם לא קיים כאן כלל שהרי אין חשש שימנעו מלצאת בעתיד, ולכן אסורין לשוב לביתם אם הדבר כרוך בחילול שבת.

3) במקום בו היציאה להציל נובעת גם מסכנה של המציל עצמו, שוב לא יהיה קיים ההיתר משום חשש לעתיד, שהרי גם בעתיד יצא ללא ספק משום סכנת עצמו.

ודוגמא כזו הובאה בשו"ת חת"ס חלק חו"מ ח"ו סי' קצ"ד בהשמטות, לגבי רופא שמציל גוי בשבת משום סכנה ידידה, אין לו ההיתר הנ"ל לחזור משום העתיד.

ו. ישוב התמיהות על הרמב"ם

לאור האמור מיושבות התמיהות על הרמב"ם שהובאו לעיל את ג.

תמיהה 1: ברור מדוע לא הזכירה הגמרא בעירובין מ"ה. את הנימוק הזה של הרמב"ם, שכן הגמרא בעירובין דנה בדברי המשנה שם העוסקת בהיתר

מוחלט מכוח תקנת חז"ל, תקנה שמבטלת לגמרי את איסור היציאה מד' אמות לגבי היוצא להציל (אע"פ שסיבת התקנה וביטול האיסור היתה כדי להקל על היוצאין להציל ולעודד אותם לצאת בעתיד, על כל פנים לאחר התקנה האיסור נפקע ואינו קיים כלל). לכן גם אם אחד מן היוצאין להציל רוצה להחמיר על עצמו ולא לצאת מד' אמותיו הרי זו חומרה של שטות שאין לה מקום כלל שהרי הפקיעו חכמים איסור זה לגמרי.

גם כאשר קיים מצב של פיקוח נפש מבחינה אובייקטיבית כגון, להשאיר את הגשק מחוץ לעיר (לאור לקחי הבריתא), או כאשר ניצחו האויבים, אף כאן אין היחיד רשאי להחמיר על עצמו (כשם שיולדת תוך ג' אינה רשאית לצום ביו"כ גם אם נראה לה שאינה מסתכנת כדאיתא בשו"ע באו"ח תרי"ז סעיף ד').

לעומת זאת ההיתר של הרמב"ם אינו מוחלט, האיסור לצאת מחוץ לאלפים לא הותר מכוח תקנה ואף לא משום פיקוח נפש מידי, אלא שאם קיימת הערכת מצב ששמירת ההלכה תביא לסיכון בעתיד, אוי מוהר להקל כבר עכשו מדין פיקוח נפש של העתיד. אך גם במקרה זה ברור שאם ירצה האדם להחמיר על עצמו ולא לחזור לביתו באיסור (תוך כדי ידיעה שהוא לא יימנע מלצאת בעתיד), ודאי שרשאי ואולי אף חייב להחמיר, ותבוא עליו ברכה.

תמיהה 2: לכן גם אסרה הגמרא בעירובין מ"ה. את החזרה יותר מאשר אלפים שכן מאחר שהגמרא דנה בדברי המשנה העוסקת בהיתרים מוחלטים בלבד (מכוח התקנה או מפני פיקוח נפש מידי) והרי אין היתר מוחלט לחזור למרחק של יותר מאלפים כאשר אין פיקוח נפש מידי בשהיה במקום.

תמיהה 3: וכדעת הגמרא פסק גם הרמב"ם בפרק כ"ו, שם דן הרמב"ם בהלכות ט"ז וי"ז בהיתרים מוחלטים כמו שנתבאר, ולא בהיתרים התלויים בהערכת המצב ובכל אחד ואחד כמו היתרו בפרק ב' מהלכות שבת.

תמיהה 4: מקור נימוקו המחודש של הרמב"ם כבר נתבאר לעיל אות ד.

ז. האם ההיתר לחזור משום החשש לעתיד מתיר גם חילול שבת כמלאכות דאוריתא?

והנה יש לדון בהיתר של הרמב"ם בפרק ב' הנובע מן החשש „להכשילן לעתיד לבוא“ האם חשש זה דיו להתיר גם איסורי תורה או שמא רק איסורי דרבנן. ובפשטות משמע מהסוגיא בראש השנה לגבי קידוש החודש שחשש זה יפה להתיר איסורי תורה, שכן מלוד לירושלים המרחק גדול יותר מיי"ב מיל. ולדעת הרמב"ם בריש פכ"ז משבת איסור יציאה מחוץ לתחום י"ב מיל הוא איסור תורה, ואע"כ התיר רבן גמליאל ללכת מלוד לירושלים בשבת מפני החשש שלא להכשילן לעתיד לבוא. (יותר מזה משמע מדעת הגמרא שם שאף ר"ע מודה להיתר של ר"ג, ולר"ע במשנת סוטה דף כ"ז: איסור תחומין של אלפים אמה הוא איסור תורה).

וכן דעת החתם סופר או"ח סי' ר"ג. אמנם הגרש"ז אויערבאך שליט"א (ירחון מוריה שנה ג' גליון ג—ד במאמרו „בירורים וספקות בהלכות פיקוח נפש“, אות ג') חולק על דברי החת"ס הנ"ל והקשה עליו מדברי הראשונים וז"ל:

„מבואר שם בחלק או"ח דסובר שההולכים להציל משום פקו"ג התירו אתם לחזור למקומן סופן משום תחילתן אפי' אם צריכים לעשות מלאכות דאורייתא, והוא פלאי, דלא מצינו בשום מקום שהתירו איסור תורה בסופן משום תחילתן, והתוס' בעירובין מ"ד ע"ב וכן הרשב"א בביצה י"א ע"ב כתבו אהא דתנן התם שכל היוצאין להציל חוזרין למקומם וז"ל: „הא דלא חשיב ליה בפ"ק דביצה גבי הנך ג' דהתירו סופן משום תחילתן דזה אינו חידוש" וכיוון שכתבו דאין זה חידוש והשוו אותם להנך ג' דמס' ביצה רואים ברור שסוכרים דלא התירו אלא מלאכות דרבנן דומיא דהתם ולא דאורייתא ותו דאם מותר גם מלאכות דאורייתא ע"כ דהיתר גמור הוא משום פיקוח נפש וא"כ איך אפשר למנותם בהדי ההך דפ"ק דביצה שהתירו חכמים. וכן כתב גם הריטב"א בריש פ"ב דמס' ר"ה אהא דהתקין ר"ג שיהו מהלכים אלפים אמה לכל רוח, כיוון שבאו ברשות עשאוהו כאילו קנה שביתה ומשלך נתנו לך דאיסור תחומין דרבנן עכ"ל, ומפורש יותר כתב שם הרמב"ן במס' עירובין להוכיח דביציאת ד' אמות חוץ לתחום ליכא איסור תורה אא"כ הולך מיל או ג' פרסאות לכל צד כדאית ליה, מהא דהתקין ר"ג הזקן שיהו מהלכין אלפים אמה לכל רוח, וז"ל „הרי העדים הללו הלכו ג' פרסאות עד מקום הועד — ואם היוצא חוץ למקום שביתתו ג' פרסאות על כל פסיעה ופסיעה הוא עובר מה"ת — איך רבן גמליאל מתיר להם אלפים אמה והלוא עוברים הם מה"ת בכל יותר מד' אמות — וכי בית דין מתנין לעקור דבר מה"ת אלא בשב ואל תעשה — וש"מ — שאם הלך בהיתר כל היום אע"פ שיצא לו לכמה תחומין אינו חייב עד שילך מאותו מקום כשיעור תחומי שבת" עכ"ל, הרי מפורש כתב דלא שרי אלא מלאכות דרבנן" ⁶.

אמנם ע"פ האמור לעיל באותיות ה. ו. ברורים מאד דברי החת"ס, שכן כל הראיות שמביא הגרש"ז אויערבך בהם מוכח שהתירו רק איסורי דרבנן, עוסקות בהיתר המשנה של ר"ג הזקן שהוא היתר מוחלט מכות התקנה של ביטול איסור יציאה מד' אמות ליוצאין להציל. ואף שהסיבה לתקנה היתה סופן משום תחילתן, הרי לאחר התקנה בטל האיסור לגמרי. וזה כמובן נכון רק לגבי ביטול איסור דרבנן מסוים שאותו התירו חז"ל.

אך אין מכאן כל ראייה⁷ נגד החת"ס הדין בהיתר מחמת החשש לעתיד לבוא, חשש אשר בגללו קיים כבר עכשו היתר של פיקוח נפש, והיתר זה

6 עיין עוד בציץ אליעזר שצינתי אליו במקורות הנוספים להלן אחרי פרק המסקנות.
7 בקיץ תש"מ הרציני דברים אלה לפני הגרש"ז אויערבאך שליט"א והסכים עמי שאמנם העיקרון „כדי שלא להכשילן לעתיד לבוא" יכול להתיר איסור דאורייתא כמו שמשמע

שאינו מוחלט אלא תלוי בהערכת מצב, כוחו יפה גם להתיר איסורי תורה, כדעת החת"ס, וכפי שמוכח במסכת ר"ה לגבי קידוש החודש.

ה. מסקנות

1. אם גם לאחר גמר פעולת ההצלה או הטיפול עדיין קיים מצב של פיקוח נפש הדורש חזרה מהירה — למשל של הרופא לבית החולים — נדחית השבת מפני פיקוח נפש.

2. אם מצב הפיקוח-נפש נסתיים — דינו של היוצא להציל חוזר להיות כדין כל אדם ללא היתרים לעבור על המצוות פרט לשתי הקלות באיסור תחומין:

האחת: היוצא להציל מחוץ לתחום שבת (אלפיים אמה) דינו כאנשי המקום החדש, ויש לו אלפיים אמה לכל רוח.

השנייה: אם קיימת חפיפה בין תחום שביתתו המקורי לבין תחום מקומו החדש, אזי מותר לחזור למקומו.

3. רופאים אשר חזרתם לביתם כרוכה בחילול שבת, וללא היתר לחזור לביתם בשבת קיים חשש של איחור או השמטות מלצאת ולטפל בשבת —

לדעת החתם סופר (או"ח ר"ג וח"מ קצ"ד) מותרים לחזור לביתם גם אם החזרה כרוכה בחילול שבת במלאכות דאורייתא;

לדעת הגר"שז"ו אויערבאך (מוריה כו—כח) אין החשש להכשלה לעתיד מתיר איסורי תורה בהווה בנידון דידן, וכמבואר בהערה 7. מקורות נוספים:

שו"ת ובחרת בחיים לגר"ש קלוגר סי' צ"ט; שו"ת ציץ אליעזר, ח"ח סי' ט"ו וחי"א סי' לט — מ; הגר"מ פיינשטיין, תחומין כרך א, 13 — 23. הודפס אח"כ גם באגרות משה או"ח חלק רביעי (ברוקלין תשמ"ב) סימן פ' עמודים קנח — קסג; שו"ת היכל יצחק או"ח סי' ל"ב; דרכי חסד (ירושלים תשל"ח) עמ' קלט סוף הערה 4; שמירת שבת כהלכתה (ב) פרק מ' סעיף טט; ועוד.

מוכן שבכל שאלה מעשית יש לפנות למורה הוראה ואין להורות למעשה מתוך הדיון כאן.

מדמרב"ם פ"ב מהלכות שבת הלכה כ"ג, אך היתר זה הוא רק במקום בו קיום המצוה מותנה בחיוב כל אחד ואחד מישראל לבוא להעיד או לצאת למלחמה (כמש"כ בהערה 5 לעיל), אך במצות הצלה המוטלת על יחידים כגון רופאים, מוכח מהסוגיא בעירובין מד: מה. ומהפוסקים, שגם מי שיצא להציל התירו לו רק איסור תחומין ורבנן, ולא התירו לו שום איסור תורה כדי לחזור למקומו. (אלא אם עדיין קיים חשש של פיקוח נפש).

צורר שלומות!

כשהגעתי לביתי לאחר שנפגשנו בירושלים עיינתי בחוברת „אסיא“ ושמחתי לראות שכתב בנושא „כל היוצאין להציל חוזרים למקומם“. שמחתי היתה מיוחדת כי יצא לי לאחרונה לעסוק בנושא זה, ואי"ה בקרוב יפורסם הדבר ב„תחומין“ ג' העומד לצאת.

יש עמדי רק מקצת הערות לדבריו: (ואי"ה יוכל לעיין במה שהעליתי בסוגיא בספר כי הדברים ארוכים).

א. כתב (בסוגריים) בעמ' 66 „ומסתבר שכך הלכה גם בדינו של ר"ג במשנה בר"ה כ"א: שאילו רבן גמליאל עצמו היה רואה את הלבנה בלוד ודאי שלא היה מחלל את השבת כדי לעלות לירושלים בשעה שכבר עלו עדים מרובים, שכן לגבי לא קיים כלל חשש לעתיד וממילא אסור לחלל שבת שלא לצורך).

והנה אף שנראה סברה זו ביוצאין להציל הרי בענין קדוש החדש יש מקום לומר שלא כך. בשו"ת חת"ס או"ח ס' ר"ג שהביא בענין אחר מציין לירושלמי מו"ק פ"ג ה"א ששם ישנה תוספת לשון באותו ספור של ר"ג: „...נמצאת מעכב את הרבים מלעשות מצוה“ ואף שבקרבו עדה נדחק לומר דזו אינה מצוה שהרי אין צורך בעדים אלא שהעדים הנוספים חושבים שעושים מצוה וכדי לא להכשילן לע"ל אין למונעם מכך, אולם החת"ס חלק עליו והוכיח דזוהי מצוה לכתחילה. ויסוד דבריו דבענין קדוש החדש הותרה שבת ולגבי הכל זוהי מצוה לחלל שבת. ונראה שזו שיטת הרמב"ם שכתב בקדוה"ח פ"ג ה"ד „ואפילו ראוהו גדול נראה לכל לא יאמר כשם שראינוהו אנחנו ראוהו אחרים ואין אנו צריכים לחלל את השבת אלא כל מי שיראה החדש ויהיה ראוי להעיד ויהיה בינו ובין המקום שקבעו בו ב"ד לילה זיום או פחות, מצוה עליו לחלל את השבת ולילך ולהעיד“. ודוחק לומר דזוהי מחשש שאולי בכל אופן לא יבאו עדים, אלא דזוהי תקנה כללית לכולם ע"ש חששות העתידים להיות. ואין לומר דמי דמכיר בעצמו שלא ימנע בעתיד פטור מכך, דזו תקנה לצבור ואם יראוהו ש„מתרשל“ יהיה זה מכשול לגבי אחרים בעתיד ולכן הכל חייבים ללכת. (וראה עוד שו"ת אג"מ או"ח ח"ב ס' י"א).

ב. כתב שם בהמשך: „2. יחידה צבאית המופעלת עפ"י פקודה ללא צורך בגיוס התנדבותי אזי תקנת ר"ג הוקן קיימת גם לגביהם ... ואילו ההיתר של הרמב"ם לא קיים...“.

וכן העלה הגרי"א הרצוג (התורה והמדינה ה"ו עמ' כ"ו—כ"ז, שו"ת היפל יצחק או"ח ס' ל"ב) בדונו בהחזרת גיידות משטרה בשבת ממקום הארוע.

ג. בעמ' 67 כתב ד„פשטות משמע מהסוגיא בר"ה לגבי קדוש החדש שחשש זה יפה להתיר איטורי תורה, שכן מלוד לירושלים המרחק גדול יותר מ"ב מיל“. החת"ס (שם) וכן בשו"ת שאלת יעב"ץ ח"א ס' קל"ב העלו

בפשטות דהתירו איסורי דאורייתא אך יש להעיר הערה עובדתית-היסטורית דכנראה כוון העדים היה ליבנה ולא לירושלים דזה היה אחר החורבן ואף שיתכן שגם המרחק מלוד ליבנה יותר מי"ב מיל אך אין זה ברור.

ד. במסקנות המאמר בעמ' 69⁶⁹ הציג זה מול זה את דעת החת"ס שמותר לחזור למקומם אף בעשיית איסורי תורה לעומת הגרש"ו אויערבך דלא התירו אלא איסורי דרבנן. לענ"ד היה מקום להציג יותר שיטות בכל צד כדי להקיף הענין כי ממסקנות קצרות כאלה משמע שהחת"ס עומד מול הגרש"ו אויערבך לבד ואף שבגוף המאמר נרמזו עוד שיטות והובאו בסוף עוד מקורות, הרי יש לחדד במסקנה ש: 1) רוב המפרשים והפוסקים לא פרשו ברמב"ם שיש היתר ליותר מ-2000 אמה וא"כ אין מקום כלל להתיר איסורי תורה לדידם וכן האחרונים שדגו בזאת העלו כן (גוסף על אלה שהביא): הגרש"פ פרנק (שו"ת הר צבי או"ח ח"ב ס' י') ואילו לצדו של החת"ס הרי משמע שכך הבין הגר"א הרצוג (שם) וכן מפורש פסק הגר"מ פיינשטיין תחומין א' שזהתיר אף איסור תורה — לגסוע ברכב.

יזכה להמשיך להפיץ דבר ה' בהלכות המעשיות המתעוררות.

ביקר ובכבוד

הרב מנחם ולימן

גיר עציון

תשובת הרב מרדכי הלפרין:

תודה לכת"ר על הארותיו המאלפות.*

לענין הערה ג': קרוב לודאי שהצדק עמו. ואף כי אין הדבר מוכרח להלוטין [ראה דורות ראשונים לגר"א הלוי, כרך רביעי, פרק ו' (בטעות נדפס שם כפרק ז')] עמ' 458 — רלד], ברור שאין להביא את הראיה לדינא עפ"י המרחק הידוע¹ מלוד לירושלים. עצם הערה זו יש להעיר גם על דברי התפארת ישראל על משנת ר"ה שם, פ"א משנה ו', שהיו לנגד עיני בעת הכתיבה.

לענין הערה ד': כנראה שלא הובהרה דיה מטרת מאמרי הנ"ל.

בשום פנים לא היתה הכוונה לרכז שיטות ופוסקים ע"מ להגיע להכרעה הלכתית. אלא המטרה היתה לצאת מתוך עיון הסוגיא ולהגיע למסקנה הנובעת ממנה, כאשר הדעות החולקות על החת"ס הובאו אך ורק כדי למנוע רושם של הלכה ברורה ומוסכמת המתירה לחלל שבת באיסור תורה משום חשש הכשלה לעתיד לבוא.

מן הראוי להוסיף כאן, שאחד מן הפוסקים המפורסמים שתלקו בתוקף על החת"ס ודבריו נדפסו, אמר לי בע"פ אחרי ראותו מש"כ הגר"מ פיינשטיין שליט"א (ואולי גם עקב עיונו במאמר הנוכח) שכיום הינו מסופק שמא עליז לחזור בו מאיסורו, ושמא מותר להלכה כדעת הגר"מ פ.

1 משנת מעשר שני, פרק ה', משנה ב'.

* וראה קובץ אגרות חו"א חלק א' אגרות כ"ו, כ"ז, כ"ח, וחלק ב' אגרת כ"א.